

toda (metoda ankete) dobiva se pregled u trenutno brojčano stanje organizacija društvene ekonomije u trima zemljama, dok nam kvalitativni pristup (etnografija, studija slučaja) omogućuje pogled u stvarna, svakodnevna iskustva organizacije, njihovu održivost na ekonomskom tržištu te društveni utjecaj koji imaju na svoju lokalnu zajednicu. Osvrnuvši se na sve ranije izneseno moguće je zaključiti kako će ovaj zbornik radova u budućnosti poslužiti kao izvrstan edukacijski alat za razumijevanje društvenog tipa ekonomije na prostoru Jugoistočne Europe čime će se dodatno potaknuti razvoj političkog i javnog diskursa o ovom alternativnom tipu gospodarske djelatnosti koji u svojoj srži sadrži opće blagostanje svih pripadnika društva.

Bruno Šimac

Valentina Gulin Zrnić i Nevena Škrbić Alempijević
GRAD KAO SUSRET. Etnografije zagrebačkih trgova
Hrvatsko etnološko društvo, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2019., 419 str.

Autorice knjigu opisuju kao „kulturno-antropološku studiju o četiri zagrebačka trga“ (str. 10). Studija je rezultat višegodišnjeg istraživačkog napora poduzetog s ciljem da se na primjeru gradskih trgova analizira grad shvaćen kao *susret* putem okosnica *javnog prostora, izvedbe i afekata* pritom promatrajući trgove dvojako, kao urbani materijalni prostor te kao značenjski i simbolički prostor.

Monografija je nastala u okviru znanstveno-istraživačkog projekta Hrvatske zakla-

de za znanost „Stvaranje grada: prostor, kultura i identitet“ čija je namjera bila istraživanje suvremenoga Zagreba. Istraživani trgovi nalaze se u centru Zagreba te obuhvaćaju istočni perivoj Lenucijeve potkove (Trg Nikole Šubića Zrinskog, Trg Josipa Jurja Strossmayera i Trg kralja Tomislava) nastalu u drugoj polovici 19. stoljeća te Europski trg čije nastajanje datira u 21. stoljeće. Podjela rada istraživačica u kojemu je veći fokus Valentine Gulin Zrnić (Institut za etnologiju i folkloristiku) na Zrinjevac, Strossmayerov i Tomislavov trg te Nevene Škrbić Alempijević (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) na Europski trg ogleda se i u analitičkoj podjeli poglavlja u knjizi, pri čemu se ona sastoji se od teorijskog uvoda i metodologije, dva opsežna poglavlja u kojima su redom predstavljeni rezultati empirijskog istraživanja tri starija zagrebačka trga i novonastalog Europskog trga te zaključka. Teorijski okvir i ujednačen metodološki pristup osiguravaju konzistentnost i usklađenost te povezuju analize četiri trga predstavljene u dva veća odvojena poglavlja.

Teorijski pristup kojim su se autorice vodile konceptualizira grad kao *proces* te se taj pristup oslanja se na njihove ranije radove. Novina u ovom istraživanju jest promatranje grada koristeći se konceptom *susreta* kako bi se teorijski uključio odnos socijalne interakcije i interakcije čovjeka i okoliša, a što je primijenjeno i u metodološkom pristupu. Grad i *susret* promatraju se kroz okosnice *javnog prostora, izvedbe i afekta* te je odabir objašnjen „suvremenim strujanjem i tendencijama u humanističkim i društvenim znanostima koje naglasak stavljaju na praktičnu, senzornu, doživljajnu i afektivnu sferu kulturnih fe-

nomena i procesa“ i vlastitim „specifičnim istraživačkim interesima“ (str. 17). *Javni prostor* poima se kroz prizmu političkih, ekonomskih i materijalnih čimbenika te odnosa moći, ali i značenja i iskustava korisnika prostora, *izvedbu* karakterizira raznovrsnost djelovanja i izvođača u javnom prostoru, dok *afekt* pojednostavljeno podrazumijeva izazivanje pažnje u međusobnom odnosu, utjecaju i djelovanju pojedina u urbanom okruženju. U istraživanju se trgovi promatraju kao akteri.

U provedbi istraživanja korištena je kulturnoantropološka metodologija. Prema navodima autorica, istraživanje je započelo korištenjem metode promatranja sa sudjelovanjem podrazumijevajući boravak u istraživanom prostoru i sudjelovanje u aktivnostima što je rezultiralo „gustom etnografijom života na trgovima, aktivnostima i situacijama koje se na trgovima odvijaju“ (str. 28). Druge korištene metode bile su polustrukturirani i nestrukturirani intervjui sa stručnjacima, osobama koje svojim profesionalnim djelovanjem sudjeluju u oblikovanju prostora i stanovnicima grada. Korištena je i šetajuća etnografija (engl. *walking ethnography*) u kojoj istraživačica i kazivač hodaju gradom prilikom čega potonji komentira prostor kojim se kreće i ljude. To predstavlja koristan metodološki iskorak u istraživanju gradskih prostora, jer se ne oslanja na statični intervju. Autorice su koristile i druge pristupe kao što su analiza arhivske građe, uključujući književne i esejističke izvore, kolekcije fotografija i razglednica te službeni dokumentaciju. Širinom korištenih metoda i izvora podataka nastoji se obuhvatiti stvaranje grada koje nastaje višestrukim oblikovanjem prostora, od urbanističko-plan-skog do simboličko-interaktivnog.

Prvo poglavlje u kojem autorice ispisuju iscrpan etnografski opis odnosi se na Trg Nikole Šubića Zrinskog, Trg Josipa Jurja Strossmayera i Trg kralja Tomislava. Analiza započinje prezentacijom susreta s trgovima kroz šetnju, svakodnevicu i pregled manifestacija, na što se nadovezuje povijesni pregled te pregled novih izvedbi i urbanih navika. Analizirane su svakodnevne i festivalske igre, a posebna pozornost pridaje se simboličkom i performativnom značenju umjetnosti u prostoru, trgovima kao političkim mjestima na kojima se odvijaju prosvjedi i protesti, ispituje se stvaranje trgova kroz religijske procesije te se kritički analizira turističko poimanje javnih prostora i kulturnih proizvoda.

Autorice navode kako svaki od trgova uz sebe veže određene opise koji ukazuju na njegov karakter pri čemu se u opisu Zrinjevcu pozivaju na riječi Željke Čorak (1994) pa ga tako opisuje otmjenost i aristokratizam, Strossmayerov trg karakterizira skrovitost, a Tomislavov trg snižen parter. Za potonji je važna i blizina Glavnog kolodvora pa u vrijeme prosvjeda vezanog za kurikularnu reformu 2017. godine on postaje važno mjesto događanja koristeći Glavni kolodvor kao simbol iseljavanja iz države. Svakodnevica, *ritam prostora* i *osjećaj prostora* na istraživanim trgovima mijenjaju se i manifestacijama koje se na njima odvijaju. Određene manifestacije koje se u prostoru izvode kratkotrajne su i minimalno ga materijalno mijenjaju poput prosvjeda, protesta, umjetničkih izvedbi i religijskih procesija, no neke imaju dugotrajniji karakter.¹ Autorice navode kako

¹ Autorice su popisale manifestacije koje se na trgovima odvijaju te su neke od zahvaćenih analizom *Advent na Zrinjevcu, Ledeni park, Kod Rudolfa, Fuli-*

„slike o gradu koje se konstruiraju različitim manifestacijama pokazuju širok dijapazon karakteristika kakav Zagreb teži biti ili kakav Zagreb već jest“ (str. 62). Misao je to koja se proteže kroz iscrpnu analizu političkih, umjetničkih i turističkih izvedbi na trgovima.

U povijesnom prikazu obrazložena je pojava gentrifikacije s uređivanjem Zrinjevca u drugoj polovici 19. stoljeća, memorijalna uloga trgova koja se s vremenom transformira (primjerice dodavanjem spomenika *Strijeljanje talaca* sredinom 20. stoljeća na Strossmayerov trg koji za razliku od ostalih spomenika prikazuje i žene), ali i stvaranje novih afekata u prostoru njihovom transformacijom. U drugoj polovici 20. stoljeća nije došlo do značajnih promjena na trgovima što se objašnjava njihovom zaštićenošću kao kulturnih dobara te fokusom na razvoj grada koji se iz centra Zagreba premjestio na druge dijelove grada. Također, trgove se opisuje kao prostore u kojima nema događanja što doprinosi njihovom viđenju kao praznih prostora. S druge strane, njihovim razvojem naglašeni su „novi društveno-kulturni obrasci ponašanja“ (str. 92) koje karakteriziraju novi oblici društvenosti i susreta u prostoru. Neke od promjena pojavile su se dozvolje-

nim korištenjem zelenih površina nakon 2010. godine, formalno-pravnim uređenjem dobivanja dozvola za manifestacije te brojnim i gusto raspoređenim manifestacijama. Autorice zaključuju kako javni prostori „imaju svoje povijesne ‘životne’ cikluse atraktivnosti i zanemarenosti, ispunjenosti i praznine“ (str. 94). Za novu atraktivnost Zagreba, prepoznata je XIV. ljetna Univerzijada održana 1987. godine, a nekoliko desetljeća kasnije pojavljuje se *adventiranje* kao novi oblik društvenosti u 21. stoljeću.

Manifestacije koje se u istraživanom prostoru redovito događaju imaju festivalski i turistički karakter, a neke od njih svode se na gastrokulturene manifestacije konzumerističkog karaktera kojima nedostaje kritički potencijal. Razvojem turizma u Zagrebu, njegovim brendiranjem putem *Adventa* kao kulturnog proizvoda pojavljuju se prijedori o eventifikaciji javnih prostora, odnosno o spoju događanja i komodifikacije koji se odvija na trgovima u centru Zagreba. Spornost eventifikacije autorice obrazlažu pozivajući se na Andrewa Smitha (2016) navodeći kako iz toga „proizlaze posljedni procesi privatizacije, sekuritizacije, komercijalizacije, ali i fizičkog narušavanja kvalitete življenja / bivanja u prostoru“ (str. 212). Svaki od elemenata prepoznat je na istraživanim trgovima. Istraživačice pozivaju na ispitivanje što brendiranje Zagreba čini gradu i javnom prostoru, ne samo iz perspektive turizma i vezanih interesa, već imajući u vidu širinu interesa čime bi se u raspravu trebali uključiti dionici koji zagovaraju političke interese, konzervatorske, poduzetničke i oni koji zagovaraju interese građana.

S druge strane, propitivanje trgova kritički se odvija umjetničkim izvedbama. Perfor-

---

ranje, Welcome Spring Festival, Promenadni koncerti, Plesne večeri na Zrinjercu, Cest is d'best, Artikuliranje, Animafest Open Air, Festival slastica Slatki gušti, More knjiga, Zagreb Classic, Ljeto na Zrinjercu, Fodballerka, Film Food Festival, Zagreb Burger Festival, Bijela noć, Dan nacionalnih manjina Grada Zagreba, Tjedan udruga, Svjetski dan sindroma Down, Nacionalni dan osoba s intelektualnim teškoćama i Svjetski dan zdravlja. Popis nije iscrpan te ne uključuje prosvjedne i umjetničke izvedbe, no neovisno o tome ukazuje na mnogobrojne i guste konstrukcije javnih prostora i grada Zagreba.

mansom *Meč za titulu ministra Kulture RH* 2010. godine Siniše Labrovića funkcionalno i simbolički se koristi Tomislavov trg na kojem se izvedba odvila, kao mjesto prolaska ljudi koji se nalaskom u tranzitnom prostoru uključuju u izvedbu te mjesto materijalizirane državnosti preko *Spomenika kralju Tomislavu*. Najava izložbe *Društvo spektakla – kritika samospektalizacije* 2016. godine plakatima na kojima se nalaze fotografije iz izložbe *Hrvatski proizvod* Vlaste Delimar s prikazom golih umjetnika i umjetnica, u javnosti su izazvale različite reakcije pa su plakati uklonjeni. Time se ukazuje na dopuštene i nedopuštene prakse u prostoru. Tri se zagrebačka trga kreiraju i kao politička mjesta prosvjedima koji ne dovode u pitanje sam prostor na kojem se odvijaju, za razliku od prosvjednih aktivnosti koje se odvijaju na Europskom trgu. Istraživani trgovi mogu nositi simboličko značenje, ali nisu primarno adresirani porukom, barem kad je riječ o političkim izvedbama koje su istraživačice pratile poput *Povorke ponosa*, *Hoda za život* i protuprosvjeda *Obrani pravo na izbor*. Autorice svojim istraživanjem ukazuju na dinamičnost korištenja i različitost praksi i ponašanja u prostorima kroz vrijeme, a isto se pokazuje relevantnim za Europski trg.

Poglavlje o Europskom trgu započinje etnografskim opisom prostora u četiri scene, na što se nadovezuje kratka povijest uključujući recentna preoblikovanja i prenamjene trga te materijalno i nematerijalno stvaranje Europe na trgu. Trg se analizira kao adventska destinacija te su naposljetku obrazložena propitivanja trga umjetničkim izvedbama redovito povezanim s njegovim simboličkim značenjem.

Europski trg poima se kao *trg u nastajanju*, karakterizira ga nedovršenost, neprepo-

znatljivost ključnih točaka, ambivalentan status, nedefinirano središte, neodređenost granica te je „najučestaliji način korištenja Europskog trga prolaženje“ (str. 230). To su neka od zapažanja kazivača, umjetnika i stručnjaka koja autorice identificiraju. Premda se trg razlikuje od ostalih analiziranih trgova svojim kasnijim nastankom urbanističkom prenamjenom 2013. godine u centru Zagreba te preimenovanjem 2017. godine, Europski trg također karakterizira konstrukcija prostora i značenja, a koje dobiva susretom čovjeka i prostora te brojnim i raznovrsnim izvedbama u prostoru. Nastanak Europskog trga usko je povezan sa smještanjem Kuće Europe u kompleks Ban centra izgrađenom na tom prostoru. S obzirom na to da je prostor prije prenamjene služio kao parkiralište i križanje ulica, autorice napominju kako se „i na simboličkoj i na vrlo praktičnoj razini Kući Europe trebalo osigurati dostojno okruženje“ (str. 252). Nastajanje trga nije prošlo bez prijepora o čemu svjedoče neprovedeni javni natječaj za uređenje i upitno rješenje javne plastike (*Zvijezda EU*) koji su u javnosti kritizirani. Neformalno imenovanje Europskog trga već se ustalilo u javnosti prije nego što je uslijedilo službeno imenovanje. Činom službenog imenovanja trg prvi put formalno dobiva taj status i prestaje funkcionirati kao križanje, a diskurs koji se pojavljivao uz službeno imenovanje autorice vide kao novo brendiranje Zagreba kao grada koji se pozicionira na međunarodnoj razini, ali i lokalno prihvaća europske vrijednosti i europski identitet. Tome posebno doprinosi i lokacija trga u samom centru grada. S druge strane, transformacija prostora u nematerijalnom smislu prema *osjećaju mjesta* kreira se boravkom ljudi i njihovim

korištenjem prostora što autoricama pruža utemeljenje za analizu novih izvedbi na trgu. Novo korištenje prostora i stvaranje značenja ogleđa se u izvedbama različitih karaktera od sajamskih, promotivnih, informativnih, komercijalnih do umjetničkih, prosvjednih i neprijavljenih subverzivnih izvedbi u prostoru. Nove izvedbe i njihova dopuštenost ili nedopuštenost od strane gradskih vlasti te kreiranje trga događajem ukazuje na prihvatljivost načina njegova korištenja i prihvatljivost određenih ponašanja ljudi u tom prostoru.

Institucionalizaciju Europe na trgu autorice promatraju kroz koncepte susreta i izvedbe, razmatrajući kako Europa dobiva svoju materijalizaciju u prostoru. U tu svrhu analizirane su proslava *Dana Europe*, *EU Advent* i *Europski tjedan sporta* kao manifestacije koje se odvijaju na trgu, primjećujući kako one u usporedbi sa subverzivnim akcijama u tom prostoru (primjerice inicijative *Hrana, a ne oružje*) adresiraju ciljne skupine različitog statusa. Isto vrijedi i za *Advent na Europskom trgu* koji se poima kao namijenjen mlađoj i urbanijoj publici. U vrijeme adventa trg postaje „mjesto rada, prostor kapitala i konzumerizma“ (str. 332) što u pitanje dovodi odnos privatne i javne sfere te načina korištenja gradskog prostora. Usporedba s tri ostala trga može se povući kroz eventifikaciju koja se događa u analiziranim prostorima.

Značaj propitivanju Europskog trga umjetničkim izvedbama autorice pridaju analizom umjetničke izvedbe Duje Medića *Autić s posebnim potrebama za Trg s posebnim potrebama* na *Zvijezdi EU* te umjetničkim izvedbama zagrebačkog kustoskog kolektiva [BLOK] u okviru *UrbanFestivala*. Umjetničke izvedbe protumačene

su tako da se njima „ne preispituje opravdanost postojanja Europske unije, već se postavlja pitanje kako se Europska unija ostvaruje za njezine građane i one koji bi to htjeli postati“ (str. 336). U izvedbama simboličku ulogu dobiva prostor u kojemu se izvedbe smještaju, kao prostor u kojem se nastoji komunicirati i prenijeti poruka. Umjetničke izvedbe služe kako bi se naglasila nedovršenost prostora te kako bi se ispitao njegov identitet. Istaknuto je kako su umjetničke izvedbe na Europskom trgu češće otkako je došlo do njegove prenamjene te kako u fokus ispitivanja dolazi njegov javni karakter i koncept Europe.

Autorice studiju zaključuju navodom kako „gradski prostori mogu biti istodobno i otvoreni i zatvoreni, mjesta iskustva višestrukosti, ali i isključivosti, ovisno o perspektivi i položaju koji zauzimaju pojedinci i grupe“ (str. 374). Javni prostor nije statična kategorija, već se on stvara materijalnom proizvodnjom i simboličkom konstrukcijom. Konstrukcija prostora podrazumijeva *afektivnu atmosferu* koja se pojavljuje prilikom susreta ljudi u prostoru i čovjeka i prostora, a ukazuje na zajedništvo u urbanom prostoru. Trgove određuje *bivanje* na njima što se odnosi na materijalni, ali i nematerijalni aspekt u obliku iskustava i društvenih praksi. Suprotno analiziranoj eventifikaciji koja se odvija u prostoru, naglašen je i kritički potencijal javnog prostora koji se prikazuje političkim akcijama i umjetničkim izvedbama. Studija predstavlja vrijedan istraživački doprinos društveno-humanističkim znanostima koje u fokusu ispitivanja imaju prostor i aktere koji ga svojim djelovanjem konstruiraju. Spektar korištenih metoda, gusti opis, fotografije kojima je

prostor dokumentiran te detaljno ispisani i interpretirani nalazi ukazuju na vrijednost studije. Ispitivanjem javnog prostora glavnog grada Republike Hrvatske na primjeru četiri trga u centru autorice su ukazale na društvene, političke i ekonomske silnice koje prostor u gradu proizvode i konstruiraju.

Durđica Degač

Papa Franjo
NAŠA MAJKA ZEMLJA. Kršćansko
čitanje ekoloških izazova
Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020.,
128. str.

Čak i površni poznavatelji lika i djela pape Franje znaju da je njegov dosadašnji pontifikat uvelike obilježen i ekološkim temama koje su, osim ekološkim aktivistima i znanstvenicima, postale važne i mnogim svjetskim političkim liderima, ali i brojnim poznatim licima iz drugih područja ljudskog djelovanja. Među potonjima, papa Franjo zasigurno je jedan od najistaknutijih. Svojom enciklikom *Laudato si'* iz 2015. godine, kojoj u podnaslovu stoji „o brizi za zajednički dom“, postao je jedan od korifeja u propitivanju onoga što želimo ostaviti onima koji dolaze iza nas, odnosno kakav svijet želimo predati budućim generacijama.

Da je riječ o važnoj temi na papinoj agendi, koja nije tek sam pomodni aktivistički krik *Petra naših dana*, govori i najnovija knjiga pape Franje – *Naša majka Zemlja: Kršćansko čitanje ekoloških izazova*. Knjiga obuhvaća tekstove, govore i homilije pape Franje koji na različite načine, kroz prizmu kršćanskog nauka, tematiziraju eko-

loška pitanja. Osim predgovora, kojega je napisao nadbiskup carigradski novorimski i ekumenski patrijarh Bartolomej, knjigu čine četiri dijela.

Prvi i ujedno najkraći dio nosi podnaslov „Cjelovita vizija“ te se uvelike oslanja na spomenutu encikliku *Laudato si'*. Ovdje papa Franjo upućuje hitan apel za zajedničko angažiranje u brizi o zajedničkom domu, odnosno „majci Zemlji“, također se zahvaljuje onima koji su shvatili važnost zaštite i očuvanja zajedničkog doma zbog svih onih koji već sada uvelike pate zbog ignoriranja ekoloških problema, ali i zbog djece i njihove budućnosti. Iako papa svoje ideje uvelike vezuje s kršćanskim naukom, nerijetko se pozivajući na dijelove Svetog pisma, jasno naglašava kako je čuvanje Zemlje obveza svih, ne samo kršćana.

U drugom dijelu podnaslova „Od epohalnog izazova do globalne politike“ vidljiva je Papina duboka involviranost u tematiku ekoloških pitanja te priznavanje znanstvenih nalaza uz istovremeno ukazivanje na nužnost ulaganja u nova znanstvena istraživanja. Dio tekstova ovog dijela također počiva na enciklici *Laudato si'* te je istaknuta dramatičnost klimatskih promjena, gubitka bioraznolikosti te njihova povezanost s osiromašenjem pojedinih dijelova zemlje te migrantskim kretanjima koja su izravna posljedica istoga. Papa Franjo kao rješenje velikih izazova vidi „odgoj za savez između čovječanstva i okoliša“ na kojega u konačnici poziva, stavljajući veliki naglasak na odgojnu ulogu obitelji koja mora stajati nasuprot modelu konzumerizma kojega nameću „mediji i visokoučinkoviti tržišni mehanizmi“.

Treći i najveći dio knjige čine „Nagovori, audijencije i homilije“ pa je to ujedno i naziv poglavlja. Papa ovdje ukazuje na dva